

„... éltünk mi sokáig ‘két hazában’...”

*Tanulmányok
a 90 éves Kiss András tiszteletére*

SZERKESZTETTE:

DÁNÉ VERONKA, OBORNI TERÉZ,
SIPOS GÁBOR

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2012

AZ ERDÉLYI ÍTÉLŐMESTEREK HITELESHELYI JELLEGŰ TEVÉKENYSÉGE A 16. SZÁZAD VÉGÉN*

Már régóta megállapítást nyert az a tény, hogy az erdélyi államszervezet és a bírósági gyakorlat Mohács után még hosszú ideig, lényegében a fejedelemség korszakának végéig megőrizte középkorias jellegét, Erdély kormányzati és jogszolgáltatató szervei az 1526 előtti magyar államszervezet mintájára jöttek létre és kisebb változtatásokkal azok hagyományait folytatták.¹ Ezért is kézenfekvő az a gondolat, hogy a fejedelemség kori bírósági gyakorlat vizsgálatához – a levéltári források mellett – a többnyire középkorral foglalkozó jogtörténészek, például Hajnik Imre, Bónis György vagy Eckhart Ferenc munkáit szükséges felhasználni, tekintettel arra, hogy a későbbi korszakokra hasonló színvonalú feldolgozásokkal nem is rendelkezünk.² A továbbiakban éppen a középkorra vonatkozó szakirodalom alapján, forrásként egy 16. század végi ítélőmesteri formuláskönyvre támaszkodva kívánjuk, egyelőre vázaltszerűen bemutatni az erdélyi protonotariusok hiteleshelyi jellegű tevékenységét, a függelékben pedig, az oklevéladó tevékenység szemléltetésére, két oklevelet közlünk.

Mindenek előtt azonban tisztázzuk a címben is szereplő fogalmakat. Mit is jelentett a 16. század végén Erdélyben a hiteleshely, illetve kik voltak az ítélőmesterek? A korai középkorra lényegében érvényes az a meghatározás, amely szerint „azok az egyházi testületek: káptalanok, konventek számítottak hiteleshelynek, amelyek egyfelől természetes vagy jogi személyek megkeresésére, másfelől királyi parancsra vagy hatósági megbízásra közhitelű okleveleket állítottak ki.”³ A későbbiekben azonban tárgult azon oklevélkiállítók köre, amelyek hiteleshelyi jellegű tevékenységet is folytattak, így a királyi kápolna, a nagybírák „irodái”, vagy a vármegyék és városok is állíthattak ki oklevelet az előttük tett ügyletek-

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Az erdélyi államszervezet jellegéről lásd Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Bp., 1980. 414–418. (a továbbiakban Trócsányi, 1980.)

² Kivételnek számít e tekintetben Dáné Veronka monográfiája a fejedelemségkori Torda vármegye bírósági gyakorlatáról: „*Az Őnagysága széki így deliberála.*” *Torda vármegye fejedelemségkori bírósági gyakorlata*. Erdélyi Tudományos Füzetek 259. Debrecen–Kolozsvár, 2006.

³ *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Főszerk. Kristó Gyula, Bp., 1994. 263–264.

ról. Az erdélyi hiteleshelyek, a gyulafehérvári káptalan és a kolozsmonostori konvent történetében a szekularizáció után következtek be gyökeres változások, amikor ezek az intézmények kikerültek az egyházak felügyelete alól, az oklevéladó tevékenységet pedig ekkortól világi hivatalnokok, az ún. requisitorok, magyarul *káptalanok* és *konventek* végezték. Ez az átszervezés a váradi hiteleshelyen is végbement és rövid ideig ugyan, de Bocskai uralma alatt requisitorok működtek a leleszi konventnél is.

A protonotariusok az ország nagybíráinak (országbíró, nádor) segédeként a 13. század második felében jelennek meg a forrásokban.⁴ Eredeti pecsétőri funkciójukból utóbb két szerepkörük alakult ki, a kancelláriai és a bírói.⁵ Az előbbiből fakadt a protonotariusok hiteleshelyi jellegű tevékenysége, a nagybírák autentikus pecsétjét magánál tartó ítélmesterek „egy országszerte mozgó hiteleshely szerepét” töltötték be a középkorban.⁶

Borsa Iván az erdélyi vajdák középkori oklevéladó tevékenységét elemző alapos munkájában néhány szóval arról is megemlékezett, hogy egyes kiadványokon – többnyire azokon, melyek tárgya valamilyen bevallás (egyezség, adásvétel, tiltakozás stb.) – a szöveg alatt a jobb oldalon a *coram* szó és egy név vagy egy név rövidítése olvasható.⁷ Ez szerint arra utalhat, hogy a bevallás a vajda előtt, az „illető kancelláriai tisztviselő jelenlétében történt, de azt is jelentheti, hogy a bevallást az illető maga vette fel, s igazolásképpen írta rá a nevét.”⁸ Mindebből arra a következtetésre jutott, hogy a vajdai kancelláriának önálló hiteleshelyi tevékenysége kezdett kialakulni.

A fejedelmi kancellária kialakulásáról értekező Pécsi Anna is röviden említést tett arról, hogy a vajdai kancellária fassionális okleveleket is adott ki, de szerint a hiteleshelyi jellegű oklevelezés kezdeteit és lényegét csupán a „középkori vajdai gyakorlat teljes ismerete alapján” lehetne felvázolni.⁹ Tény az, hogy a vajdai kancelláriának már a 16. század elejétől kezdve nyomon követhető a hiteleshelyi jellegű tevékenysége, a Mohács előtti évtizedekben számos alkalommal állítottak

⁴ A tisztség kialakulásáról és az ítélmesterek jogköréről Hajnik Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt*. Bp., 1899. 48–50.; Bertényi Iván: *A nádori és az országbírói ítélmester bírósági működése a XIV. században*. = *Levéltári Közlemények*, 1964. 2. sz. 187–203.

⁵ Bónis György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Bp., 1971. 189. (továbbiakban Bónis, 1971.)

⁶ Bónis, 1971. 192.

⁷ Janits Iván: *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig*. Bp., 1940. 73.

⁸ Uo.

⁹ Pécsi Anna: *Az erdélyi fejedelmi kancellária kialakulása és okleveles gyakorlata 1571-ig*. Bp., 1938. 13. (továbbiakban Pécsi, 1938.)

ki vajdai pecsét alatt fassionális okleveleket.¹⁰ Valószínűleg nem tévedünk, ha a vajdai kancellária „hiteleshelyi” oklevéladásának kezdeteit a külön erdélyi protonotariusság kialakulásához kötjük, és a 15. században már hasonló tevékenységet folytató kúriai ítélőmesterek oklevéladó tevékenységével hozzuk párhuzamba.¹¹

Minden jel szerint az egykori királyi kancellária mintájára megszervezett fejedelmi kancelláriában az ítélőmesterek – a Mohács előtti gyakorlatot folytatva – továbbra is állítottak ki fassionális okleveleket az előttük megkötött ügyletekről. Erre azért is szükség lehetett, mivel a szekularizált hiteleshelyek egy ideig nem végeztek ilyen jellegű tevékenységet. 1575-ig, a kolozsmonostori konvent és a gyulafehérvári káptalan újjászervezéséig, de azután is elég gyakran találunk olyan fogott bírói okleveleket, melyekben kikötik, hogy az előttük tett bevallásról valamelyik hiteleshely vagy ítélőmester előtt is iratot állítsanak ki.¹² Pécsi Anna szerint a fejedelmi kisebb kancellária hiteleshelyi tevékenysége az igazságszolgáltatással kapcsolatos fassionális oklevelek kiadására szorítkozott, és kisebb mértékű volt, mint a nagyobb kancellária hasonló gyakorlata.¹³ Ez a megállapítás azonban nem állja meg a helyét, sőt, a helyzet valószínűleg éppen fordított volt: az ítélőmesterek végeztek sokkal nagyobb arányban hiteleshelyi jellegű tevékenységet, a középkori mintákat és hagyományokat követve. Ahogyan a középkorban, a fejedelemség korában is a protonotariusok amolyan „mozgó hiteleshelyként” is tevékenykedtek, megbízásaik folytán gyakran jártak az ország különböző területein, ügyfeleik számára lehetővé téve a bevallást. Míg a káptalant vagy a konventet minden esetben fel kellett keresni, addig az ítélőmester kiszállhatott a helyszínre is.¹⁴

Az oklevelek ára a protonotariusok számára komoly jövedelmet hozhatott, de bevételüket alkalmanként a díjak szabálytalan emelésével is kiegészítették. Ezért – bizonyára a rendek panaszára – János Zsigmond már 1561-ben „tudós személyekkel meg iratta vala az leveleknek árrát”, majd ezeket a díjszabásokat az

¹⁰ Kiss, Andrei: *Locurile de adeverire din Transilvania în timpul secularizării lor.* = *Revista Arhivelor*, LXXI. Vol. LVI. 1/1994. 65. További példák: *Collectio Diplomatica Hungarica*. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiadás (DL-DF 5.1) 2009. (A következőkben csak a DL számokra hivatkozunk) 1513, zálogosítás, DL 65461; 1514, csere, DL 30265; 1514, nyugta, DL 62998; 1515, ügyvédvallás, DL 63004; 1516, birtok átengedése, DL 22744; 1525, birtok eladása, DL 63044; 1526, birtok eladása, DL 63048.

¹¹ Az erdélyi protonotariátus kialakulásáról, illetve arról, hogy 1519-től Szapolyai erdélyi kancelláriája tükörképe a királyi udvar központi kormány szervének lásd Jakó Zsigmond: *Az erdélyi vajdai kancellária szervezete a XVI. század elején.* In: *Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez.* Bukarest, 1977. 42–44.; A kúriai ítélőmesterek hiteleshelyi jellegű tevékenységéhez lásd Bónis, 1971. 281–282, 381–383.

¹² Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára a Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága kezelésében, Bánffy család levéltára nr. 28/1. (Régi jelzet: fasc. Va); *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár V.* Anyagát gyűjtötte és szerkesztette Szabó T. Attila. Bp.–Bukarest, 1993. 850.

¹³ Pécsi, 1938. 65, 77–78.

¹⁴ Vö. Bónis, 1971. 382.

1569. évi országgyűlési végzésekben rögzítették, hogy „az mesterek is meg ne bántassanak az ű igaz jövedelmek felől, mi is meg ne fáradjunk az leveleknek kétszer való árra megfizetésébe.”¹⁵ Ugyanakkor a káptalanok és konventek által kiadott oklevelek árát is megállapították, lényegében átvéve az 1435. évi *decretum maius* levél kiállítási díjakra vonatkozó X. cikkelyét, eltekintve attól, hogy a János Zsigmond fennhatósága alá tartozó területen ekkor már csak a váradi (szekularizált) hiteleshely végzett teljes körű oklevéladó tevékenységet.¹⁶

A Báthoryak alatt protonotariusként tevékenykedő Radványi Márton valamelyik deákja által vezetett formuláskönyv alapján arról is képet alkothatunk, hogy milyen mértékű és jellegű lehetett a 16. század végén az ítélőmesteri oklevélkiadás.¹⁷ A formuláriumba az ítéletlevelek és parancslevelek mellett jelentős részben Radványi előtt kelt, a fejedelem nevében kiállított bevallásokat (birtokcserék, egyezségek, egyezés visszavonása, életkor-megállapítás, adásvétel, tiltakozás, zálog, bevallás visszavonása stb.) vezették be. Külön kérésre az ítélőmester még azt is megtehetette, hogy vajdai embereket küldjön ki ügyvédvállás felvételére, mint például Glesán Kristóf feleségéhez, Mikó Fruzsínához, aki a távolság és asszonyi állapota miatt elébe vagy más hiteleshely elé nem járulhatott.¹⁸ De a protonotarius a vármegyéket is utasíthatta, például életkor megállapításra. Ebben az esetben úgy járt el, hogy a vajda/fejedelem nevében állította ki a parancslevelet,¹⁹ majd miután a megyeiektől kézhez vette a jelentést, egy újabb oklevelet állított ki a fejedelem nevében, melyet a bírói pecséttel erősített meg.²⁰ Egyértelmű tehát, hogy ebben a korszakban is a protonotariusi „iroda” az ország

¹⁵ *Erdélyi országgyűlési emlékek*. Szerk. Szilágyi Sándor. II. Bp., 1877. 355–360. (továbbiakban EOE).

¹⁶ Zsigmond király 1435-ben kelt szabályozását lásd *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457*. Collectionem manuscriptam Francisci Döry. Additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Vera Bácskai. Bp., 1976. 267–269.

¹⁷ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL.), Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, Protocolla, libri regii et styliaria F 15. 12. kötet. (továbbiakban Formulárium)

¹⁸ Formulárium p. 48.: „eadem cum ob loci distantiam tum vero ob muliebris sexus conditionem et fragilitatem nostram in presentiam, vel alium locum credibilem pro constituendo procuratoribus venire nequeat”.

¹⁹ A „Mandatum ad revisendo aetatem pueri in tenera aetate constituti” című bejegyzés szerint Báthory Zsigmond (vagyis az ítélőmester) egy János nevű gyermek gyámjának kérésére, aki „tum ob loci distantiam, tum vero ob teneram eiusdem aetatem nostram in presentiam pro revisione aetatis suae deduci nequeat”, utasítja valamelyik vármegyét, hogy menjenek ki és állapítsák meg életkorát, majd tegyenek neki erről jelentést. Formulárium p. 70.

²⁰ Formulárium p. 71. A bejegyzés címe: *Revisionalis ad rescriptum* „Nos Sigismundus Bathory etc. memoriae commendamus per presentes quod egregii t. comes et t. iudicialium comitatus t. revisa aetate nobilis pueri t. filii nobilis quondam t.[...] seriem eius nobis fide eorum mediante per litteras rescripserunt in hunc modum, quomodo prefata domina t. feria secunda proxima post dominicam Oculi novissime pretaeritae, ipsis in oppido t. constitutis prefatum t. filium suum personaliter in eorum adduxisset presentiam, quo quidem puer ut animo considerare et visu metire potuissent quinque ferme integrorum annorum esse compertus est [...]”.

nagybírájának, a vajdának, illetve a fejedelemnek mozgó audientiája volt, ahol az ügyfelek kérésére különféle parancsleveleket is kiállíthattak.²¹

A formuláskönyvbe másolt oklevelek jelentős része az ítélőmester *caput bonorum*ának számító birtokán, a Küküllő vármegyei Abosfalván kelt, tehát ott, ahol vélhetően a legtöbbet tartózkodott. Ezek többnyire tartalmilag is küküllői jószágokra vagy a közeli Székelyföldre vonatkoznak. Így például Patócsi Zsófia éppen küküllővári kastélyának udvarbíráját, a Sövényfalváról származó Nagy Jánost nyugtatta arról, hogy az uradalom jövedelmeivel hűen elszámolt,²² a Tarnóczyak és a Herencsényiek pedig Abosfalván kötöttek egyezséget 1592-ben a szintén Küküllő vármegyében levő dicsőszentmártoni jószágaikról, melyekből egy jobbágytelket – bizonyára nem véletlenül – Radvánczy Márton kapott meg korábbi hűséges szolgálataiért.²³

Költségesebb megoldásnak számított az ítélőmester helyszínre való kihívása, hiszen ezeket a „kiszállásokat” valószínűleg minden esetben busásan meg kellett fizetni. Az egyik ilyen kiszállásról adott oklevél éppen szereplői miatt érdemel különösebb figyelmet. Az évszám nélküli, de az 1580-as évekre keltezhető bejegyzés Küküllő vármegyei jószágok osztályáról tájékoztat. Ekkor Radvánczy Márton az egykori ítélőmester, Szigethi Pál deák leányai között osztotta fel az örökséget a helyszínen.²⁴ Az ún. jogász-értelmiség tagjainak családi kapcsolataira jó példa az, hogy – miként a bejegyzésből kiderül – Szigethi első felesége, Thetey Ilona rokona (talán leánya) lehetett az 1563–1567 között táblai ülnökként tevékenykedő Thetey Lőrincnek,²⁵ leányai közül pedig egy Erzsébet nevű a később szintén protonotarius, Angyalos János felesége volt.

Nemcsak birtokosztályok elvégzésére kértek fel ítélőmestereket, hanem az említett kancelláriai feladatok mellett gyakran kaptak olyan kiküldetéseket is, amelyek már a peres eljárás részei voltak. A hiteleshelyekhez hasonló módon gyakran végeztek határmegállapításokat, s ezekben az esetekben többnyire valamilyen jelentősebb ügyről, vagy előkelő ügyfélről van szó. Jó példa erre egy 1592-es, Abosfalván kelt oklevél, az udvarhelyszéki Etéd és Atyha közötti határ megállapításáról.²⁶ A szöveg szerint ekkor Báthory Zsigmond vajda elé járult Radvánczy Márton ítélőmester, és előadta, hogy az elmúlt napokban Kendi Ferenc küküllői ispán és tanácsúr etédi jószágokba való iktatásakor az atyhaiak tiltást tettek, amiért őket a kúriába idézték. Tekintettel Kendi kérésére és a pereskedés bizonytalan voltára az ítélőmester kiszállt a vitatott határrészhez és a szomszédok jelenlétében új határjeleket állított fel. Természetesen felmerül az a kér-

²¹ A hasonló középkori előzményekről lásd Bónis, 1971. 192.

²² Formulárium p. 11.

²³ Uo. p. 26–27.

²⁴ Uo. p. 147–149.

²⁵ Trócsányi, 1980. 359.

²⁶ Formulárium p. 16.

dés, hogy mennyire lehetett pártatlan ebben az esetben a tanácsúr által megbízott és fizetett ítélőmester?

A fentiekben már említettük, hogy a különböző parancsleveleket is az ítélőmesterek „irodájában” szerkesztették meg. Nem történt ez másként a határjárást elrendelő utasítások esetében sem, hiszen biztosan tudjuk azt, hogy Báthory Zsigmond 1592-ben nem járt Kibédén, ott, ahol az ő nevében kelt parancs elrendelte a protonotariusnak az udvarhelyszéki Szolokma határainak megállapítását, és a bírói pecséttel megerősített jelentés kiállítását („litteras metales sub sigillo nostro judiciali apud te habito”).²⁷ Ebből a szövegből már egyértelműen kiderül, hogy a középkori gyakorlat semmit sem változott: a bírói pecséteket az ítélőmesterek őrizték, akik a vajda, majd fejedelem személyétől lényegében függetlenül, de az ő nevében folytattak oklevéladó tevékenységet. Ebből következik, hogy az általunk tanulmányozott korszakban sem használhatók fel a bírói pecsét alatt kiállított oklevelek az uralkodók itineráriumának megállapításához.²⁸

További kutatások arra a kérdésre is választ adhatnak, hogy beszélhetünk-e területi illetékességről az ítélőmesterek esetében, szempont volt-e a kiválasztásukkor az, hogy birtokaik, illetve lakóhelyük az ország nemessége számára könnyen megközelíthetők legyenek? Ebben a vonatkozásban érdekesnek tűnik az, hogy Radványi protonotarius társa, Borsoló János a Kraszna vármegyei Ippről származott, és az általa kiállított oklevelek szerint gyakran ott is tartózkodott. Így kettejük hivatalviselése idején „területi hatáskörük” lényegében az egész országra kiterjedt, vélhetően a hiteleshelyek mintájára. A partiumiak számára természetesen Borsoló felkeresése volt kézenfekvőbb, a keletebbre lakók pedig bizonyára inkább Radványihoz fordultak.

Szintén a fölmerülő kérdések között tarthatjuk számon azt, hogy milyen „segédszeméllyel” rendelkezett egy ítélőmester? Azt biztosan állíthatjuk, hogy a kisebb kancellária jegyzői rendelkezésére álltak,²⁹ de további kutatások talán arra

²⁷ Uo. p. 172.

²⁸ A Mátyás kori gyakorlatról lásd Horváth Richárd: *Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–[1476]–1490)*. História könyvtár. Kronológiák, adattárak 12. Bp., 2011. 26–29.

²⁹ A formuláskönyv bejegyzései szerint az ítélőmester kiküldhette deákjait (a kisebb kancellária jegyzőit) például ügyvédvállás felvételére: „Nos Sigismundus Bathory etc. memoriae commendamus per presentes quod cum nos ad instantiam et legitimam petitionem generosae dominae Annae Pathochy consortis magnifici domini [...] quae tum ob loci distantiam, tum vero ob muliebris sexus conditionem et fragilitatem nostram is presentiam aut alium aliquem locum credibilem pro constituendo procuratoribus venire nequeat, nobilem t., notarium et scribam sedis nostrae judicariae ad audiendam et recipiendam eiusdem dominae t. procuratoriam constitutionem transmissemus. Qui tandem exinde ad nos redienti fide sua mediante retulit nobis eo modo qualiter ipse feria t. proxima post festum t. in et ad possessionem t. vocatam in comitatu t. existentem habitam accessisset, ibique praefata domina t. coram ipso personaliter constituta in omnibus suis causis etc. motis vel moventis primum quidem praenominatum dominum et maritum suum, ex post vero egregios et nobiles t. et t. fecit, constituit et ordinavit etc. in causis suis uni-

is választ adnak, hogy hány íródeák tartozott egy-egy protonotarius udvarához, és milyen viszonyrendszerek fűzték a személyzetet a hivatal vezetőjéhez? Az viszont egyértelműnek tűnik, hogy a kisebb kancellária íródeákjai ezekben az ítélőmesteri „irodákban” sajátíthatták el azt a gyakorlati tudást, melyet később maguk is protonotariusként alkalmazhattak. A tanulmányunk függelékeként közölt első oklevélből például az derül ki, hogy Radvánczy Földvári Bálint protonotarius mellett teljesített szolgálatot.

Ami az ítélőmesterek előtt kelt oklevelek szerkezetét illeti, azok felépítése megegyezik a hiteleshelyi kiadványokéval, megerősítésük pedig a fejedelemnek a protonotarius kezénél levő kisebb, bírói pecsétjével történt. A keltezésben mindig egyházi ünnep szerepel, akár a hiteleshelyek által kiadott oklevelekben. A jobb oldalon, a szöveg alatt többnyire azt is feltüntették, hogy melyik ítélőmester előtt történt a bevallás,³⁰ illetve gyakran utaltak arra, hogy a jegyző által megfogalmazott szöveget ellenőrizték (*Lecta per magistrum/Lecta*).

Az ítélőmesterek mellett a felek a nagyobb kancelláriát is igénybe vehették ahhoz, hogy ügyleteiket írásba foglaltassák. Ezt a tényt már Pécsi Anna megállapította, véleményünk szerint azonban részben tévesek a rá vonatkozó következtetései. Szerinte ugyanis ezeket a kiadványokat „csak akkor erősítették meg fejedelmi és kancellári aláírással, ha privilegiális formában adta ki a kancellária, a többieket a protonotariusok ellenőrizték.”³¹ A nagyobb kancellária vezetője azonban a kancellár (mellette vagy hiányában a titkár), ezért valószínűtlennek tűnik, hogy a nagyobb kancellárián kiállított fassionális okleveleket valamelyik ítélőmester ellenőrizte. Az általunk vizsgált 16. századi kiadványok alapján egyértelműen arra következtethetünk, hogy a bevallás vagy a kancellár előtt, vagy távollétében a kancelláriai titkár előtt történt.³² Báthory Zsigmond királyi könyveiben összesen tíz olyan átírt és megerősített oklevelet találtunk, melyek biztosan a nagyobb kancellária hiteleshelyi tevékenységének termékei; ezek közül mindeniket a kancellár látta el

versis. Datum.” Formulárium p. 2. Máskor Radvánczy ítélőmester szintén Abosfalván keltezett parancslevelével azért menesztette az ítélőszék írnokait (notariis et scribis sedis nostrae judicariae de curia nostra missis), hogy értesítsék a sáldorfi birtokosokat arról, hogy hamarosan be fogja járni a medgyesszéki Árgyes és a Fehér vármegyei Sáldorf közötti határt. Uo. p. 53.

³⁰ Az 1577. március 13-án, Báthory Kristóf nevében kiállított, bírói pecséttel megerősített bevallás (végrendelet) szövege alatt: „Coram me magistro Stephano Dobzay de Kereztwr prothonotario illustrissimi principis Transsylvaniae”. *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I. Báthory Zsigmond Királyi Könyvei (1582–1602)*. Erdélyi Történelmi Adatok VII. 3. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléstesi Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó. Kolozsvár, 2005. 91. sz. (továbbiakban ErdKirKv)

³¹ Pécsi, 1938. 52.

³² 1569-ben Valkai Miklós Csáky Mihály főkancellár előtt tiltakozik, lásd ErdKirKv 186. sz. 1570-ben a János Zsigmond kancelláriája előtt ellentmondást tevőket szintén Csáky idézi meg határidőre. Uo. 236–237. sz.

kézijeggyével, és valószínű, hogy a fejedelem nagyobb pecsétjével voltak megerősítve.³³ A kiadványok kivétel nélkül pátens alakban keltek.

Hogy valamelyest következtetni tudjunk a kisebb kancellária (ítélőmesterek) és a nagyobb kancellária (kancellár) által folytatott hiteleshelyi oklevéladás közötti arányokról, Báthory Zsigmond említett királyi könyvei alapján azt is megvizsgáltuk, hogy hány esetben köthetjük az átírt bevallások kiállítását egyértelműen az ítélmesterekhez? Számításaink szerint 14 alkalommal látta el kézijeggyével a kiadványt valamelyik ítélmester (a vizsgált időszakban többnyire Radványi Márton vagy Borsoló János), tehát többször fordult elő, hogy olyan oklevelet írtak át, melyet az ítélmesterek állítottak ki. Az arányok azonban sokkal nagyobb eltérést mutatnának, hogy ha minden esetben átírták volna az ítélmesteri kiadványokat, és ezeket be is vezették volna a liber regiusokba. A családi levéltárakban ugyanis nagy számban találhatunk ítélmesterek által kiállított bevallásokat, míg a kancellártól ellenjegyzett fassióra csak elvélve akadhatunk. Véleményünk szerint inkább ezek a levéltárak tükrözik a valós arányokat, és ezt támasztja alá az is, hogy a nagyobb kancellárián tevékenykedő Jacobinus János formuláriumában csak „kevésszámú oklevél tükrözteti a fejedelmi kancellária hiteleshelyi működését.”³⁴

Végül néhány szót szólnunk a mellékletben közölt oklevelekről. Az első szöveg jó példa arra, hogy miként ment végbe a hivatal átadása egy-egy ítélmester halála után.³⁵ Tudjuk azt, hogy a protonotariusok már a középkorban a hiteleshelyek mintájára iratmegőrző funkciót is elláttak,³⁶ és e gyakorlaton a későbbiekben sem változtattak. Ez azt jelenti, hogy nemcsak a hivatali ténykedésük során keletkezett iratanyagot tartották meg, hanem olykor családok is őrizetükre bízhatták fontosnak tartott okleveleiket. A valószínűleg 1567-re keltezhető formuláskönyvi bejegyzésből kiderül az, hogy Mekcsey László és Földváry Bálint protonotariusok³⁷ halála után a házukban maradt iratokat az újonnan kinevezett Wesselényi Miklós és Szigethy Pál kezéhez adták, hogy ők átadják azoknak, akiket illet. Az oklevélből arra is fény derül, hogy mi volt az eljárás, ha egy ítélmesteri irat – esetünkben a hivatalviselő halála miatt – pecsételetlen maradt. Az ítélszéken Harinnai Farkas nevében megjelenő Pókai László két oklevelet

³³ ErdKirKv 167, 249, 307, 735, 740, 755, 784, 847, 1203, 1517. sz. A kancellár előtt bevallást tevők közül hat esetben valamelyik fél tanácsúr volt, de a maradék három esetben is biztosnak tekinthetjük az udvarral való szoros kapcsolatot (udvari familiáris, kancelláriai íródeák stb.). Akárki tehát nem mehetett ügyével a kancellár elé.

³⁴ *Jacobinus János erdélyi kancellár formuláskönyve (1602)*. Bevezetéssel és jegyzetekkel közzéteszi Bónis György és Valentiny Antal. Jogtörténeti és népi jogi tanulmányok 2. Kolozsvár, 1947. 24.

³⁵ A protonotariusi hivatal átadására vonatkozóan EOE III. 154, 204.

³⁶ Bónis, 1971. 192.

³⁷ Róluk: Trócsányi, 1980. 357.

mutatott be: a Földvári Bálinthoz intézett, birtokosztályt elrendelő parancslevelet, illetve az erre kelt ítélőmesteri jelentést, melyet Radvánczy Márton kisebb kancelláriai jegyző írt, de a nevezett protonotarius már nem erősített meg aláírásával és a kezénél levő bírói pecséttel. Emiatt az ítélőszék elé idézték Radvánczyt, aki bizonyoságot tett arról, hogy az említett ügyben Földvári Bálinttal együtt járt el és minden a lejegyzettek szerint történt.

A második oklevél egy olyan tiltakozás, amely inkább az ügy szereplői miatt érdemel figyelmet és alátámasztja azt a tényt, hogy a formuláskönyvek nem csak jogtörténeti szempontból hasznosíthatók. Az 1577. december 15-én, Kolozsvárott keltezett tiltakozást az ekkor még városi jegyző Trauzner Lukács tette³⁸ Anna nevű felesége nevében, aki nem más, mint a város nevezetes lelképásztorának, Dávid Ferencnek néhai Horgos Dorottytól született leánya. Ez volt a neve tehát a teológus rejtélyes első feleségének, Trauzner Lukács nejét pedig eszerint nem Katának, hanem Annának hívták.³⁹

³⁸ Róla bővebben Dáné Veronka: A Trauznerek a fejedelemség korában. In: *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Pál-Antal Sándor, Sipos Gábor, W. Kovács András, Wolf Rudolf. Kolozsvár, 2003. 81–89.

³⁹ Dávid Ferenc családjáról összefoglalóan lásd Balázs Mihály: *Dávid Ferenc életútja*. <http://uninaplo.unitarius-halo.net/unitariusulet/2009/04/30/balazs-mihaly-david-ferenc-eletutja/> (2011. 07. 23.)

FÜGGELÉK

*1. Fassionalis super executione per mortem magistri**(Formulárium p. 121–122.)*

Nos etc. memoriae commendamus per presentes quod cum domini regnicolae Hungari et Transilvaniensi in presenti termino celebrationis iudiciorum festi beati Lucae evangelistae, ad quem universae causae eorum ab obitu serenissimi principis quondam domini Ludovici regis piae memoriae ex publica constitutione adiudicari solitae per maiestatem nostram generaliter fuerant prorogatae nobis humilimae significassent, multos ex ipsis litteras et litteralia instrumenta apud egregios quondam magistros Ladislaum Makczy [!]⁴⁰ et Valentinum Feoldwary⁴¹ alias protonotarios nostros habuisse, illasque tempore decessis eorum apud suos remansisse, supplicassentque nobis ut nos litteras et litteralia instrumenta ipsorum clementer requiri et ipsis restitui facere dignaremur, ne propter carentiam illarum in bonis et iuribus eorum possessionariis, rebusque suis detrimentis paterentur. Nos itaque huiusmodi humili eorum supplicatione accepta de consilio dominorum consiliarium nostrorum statueramus ut premissae universae litterae, quae videlicet apud domesticos dictorum protonotariorum nostrorum tempore decessis eorum remansissent ad manus egregiorum magistrorum Nicolai Visseleny⁴² et Pauli Zigethy⁴³ modernorum protonotariorum nostrorum assignarentur et quae ex ipsis imparatae essent, per eos absolverentur ac una cum paratis illis ad quos pertinerent restituerentur. Tandem nobis feria quinta proxima post festum beati Martini episcopi una cum prefatis magistris nostris protonotariis ac iuratis assessoribus sedis nostrae iudiciariae pro faciendo iudicio causantibus in sede nostra iudiciaria sedentibus nobilis Ladislaus de Poka⁴⁴ legitimus procurator egregii Volffangi Harinnay nostram personaliter veniens in presentiam exhibuit et presentavit nobis quasdam binas litteras, primas nostras ammonitorias pro parte ipsius Volffangi Harinnay contra generosas dominas Petronellam relictam egregii quondam Ambrosii de Kis Varda ac Claram filiam suam, Stephani Seredy, Sophiam Michaelis Thelegdy, Barbaram Nicolai similiter Thelegdy, Dorotheam Job Paxy, Catherinam Georgii Horwatt de ZentDemeter, Annam Joannis

⁴⁰ Mekcsey László ítélőmester (1550, 1558–1566)

⁴¹ Földváry Bálint ítélőmester (1558–1566)

⁴² Wesselényi Miklós ítélőmester (1567?–1584)

⁴³ Szigethy Pál ítélőmester (1567–1570)

⁴⁴ Pókai László, Torda vármegyei család tagja, ügyvéd.

Nemethy, Catherinam alterius Joannis Keoreossy egregiorum consortes ac puellas Petronellam et Claram filias prefati Georgii Horwatt ex annotata domina Catherina, consorte sua progenitas prefati magistro Valentino Feoldwary sonantes, quibus mediante nos eidem in eo mandasse dinoscebamur ut ipse universa bona et jura possessionaria egregii quondam Michaelis filii olim Stephani Banffy Lossonczy senioris in regno nostro Hungariae et Transylvaniensis existentes habita inter prefatas partes contradictione et inhibitione earundem non obstante dividere et tandem litteras superinde necessarias praefato Volffango Harinnay sub sigillo nostro judiciali apud se habito dare deberet. Secundas vero dicti magistri nostri protonotarii superinde relatorias, per nobilem Martinum Radwanczy notarium minoris cancellariae nostrae scriptas absque chirographo et sigillo ipsius protonotarii nostri confectas, quibus exhibitis et presentatis nos ad humilimam supplicationem ipsius Volffangi Harinnay dictum Martinum Radwanczy ad sedem nostram judicariam citari facientes ac superinde ad fidem suam Deo debitam, fidelitatemque nobis observando integritatis interrogantes, fassus est se premissae executioni dicti magistri Valentini Feoldwary cum eodem personaliter interfuisse et omnia modo ac ordine in eisdem litteris relatoriis ex commissione ipsius magistri Valentini conscripsisse, unde nos easdem litteras relatorias jure mediante ratas atque firmas habendas. In cuius rei testimonium memorato Volffango Harinnay jurium suorum ad cautelam dandas duximus et concedendas, communi justitia requirente. Datum.

2. Protestatoria super literis obligatorias fassionibus

(Formulárium p. 211.)

Nos Christophorus Bathory etc. memoriae commendamus per presentes quod circumspectus Lucas Trausznerus notarius huius civitatis Coloswar suo ac honestae mulieris Annae consortis suae, filiae vero reverendi Francisci Davidis pastoris eiusdem civitatis Coloswariensis ex honesta olim Dorothea Horgos consors sua progenitae nomine et in persona nostram personaliter venientem in presentiam per modum solemnem protestationis et inhibitionis nobis significari curavit in hunc modum qualiter iidem protestantes certo intellexissent, quod diebus superioribus honesta mulier Dorothea Zan primum Joannis Horgos, ex post Joannis Man circumsectorum quondam relictas, avia videlicet ipsius protestantis clam et insciis ipsis certas quasdam litteras obligatorias fassionales seu chirographum super quodam suo debito, florenos centum et septuaginta confici curasset ac discreto Jacobo Remer, nunc in dicta civitate Coloswar in aedibus eiusdem Dorotheae Zan residentem quibus mediante mortua ipsa Dorottea Zan prescriptum debitum centum et septuaginta florenorum ex bonis post se relictis (quibus videlicet ipsaque protestantem legitimum ius et successionem legitimam se habere

allegaret) recuperare possit et valeret, dedisset et tradidisset in praeiudicium et damnum juris successorii manifestum. Qua quidem protestatione modo premissa coram nobis facta dictus Lucas Trausznerus nomine et in persona tam sua quam dictae Annae consortis suae premissae fassioni, obligationi dictae dominae Annae Zan, litterisque suis obligatoriis super praescripti debiti centum septuaginta florenorum satisfactione confectis ac omnibus et singulis in eisdem contentis contradixit inhibendo et inhibuit contradicendo coram nobis publice et manifeste. Harumstrarum vigore et testimonio litterarum mediante. Datum in civitate Coloswar, dominica proxima post festum beatae Lucia virginis, anno domini 1577.